Tunus’un Geçiş Dönemi Adaleti Deneyimi*

written by DEMOS ARAŞTIRMA | 19 Kasım 2021

Salwa El Gantri**

Tunus’un geçiş dönemi adaleti süreci çok iyi bir başlangıç yaptı. Aralık 2010-Ocak 2011’de gerçekleşen devrimden sonra, biri yolsuzluk üzerine, diğeri de devrim sırasında yaşananlar üzerine bilgi toplayacak iki tane komite kuruldu. Bu komitelerin nihai raporları kamuya sunuldu ve medyada da çokça tartışıldı, halen de bu komiteler ve komite üyeleri kamu nezdinde yüksek güvenilirliğe sahip. Bu komiteler 2011’de çalışmalarını tamamladıktan sonra, Ekim 2011’de Tunus’ta seçim oldu ve yeni anayasayı oluşturacak Ulusal Kurucu Meclis (UKM) seçildi. UKM’nin hazırladığı geçici anayasanın 24. maddesi, UKM’ye bir geçiş dönemi adaleti kanunu hazırlama sorumluluğu verdi. Bunun sonucunda İnsan Hakları ve Geçiş Dönemi Adaleti Bakanlığı kuruldu.

- **Geçiş dönemi adaleti mekanizmalarını katılımcı bir süreçle inşa etmek**

Sivil toplum örgütleri (STÖ’ler), geçiş dönemi adaleti sürecinin katılımcı olması ve sivil toplumun geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının kurulmasına dahil olması gerektiğini savunuyordu. Bu doğrultuda sivil toplumun ve mağdur gruplarının geçiş dönemi adaleti üzerine yürüttüğü gayrı resmi diyaloglara ek olarak 2012 yılında Bakanlık, geçiş dönemi adaleti üzerine ulusal çapta bir diyalog yürütülmesi için bir teknik komite kurdu. Ulusal diyalog sürecinden sorumlu olan komite, geçiş dönemi adaleti üzerine çalışan altı STÖ’den oluşuyordu ve bu STÖ’ler, geçiş dönemi adaleti

kanununa gidecek olan yolu katılımcı bir anlayışla örmeye çalışıyorlardı. Ulusal diyalog üç ay sürdü ve ülkenin çeşitli bölgelerinde gerçekleşti. Insanların bu diyaloga katılması için bir iletişim kampanyası düzenlendi. Bu çalışmalara tüm farklılıklarıyla sivil toplumun çeşitli kesimleri katıldı, güçlü bir katılımcı süreç yürütüldü.

Diyalogun önemli sonuçları oldu ve bu diyalog Tunusluların geçmişle nasıl yüzleşilmesi gerektiğine dair düşüncelerini ortaya koydu. Örneğin bu diyalog neticesinde devrim sırasında yaşanan ağır insan hakkı ihlallerinin yanı sıra Habib Bourguiba rejiminin 1956'dan itibaren işlediği ihlallerle de yüzleşilmesi gerektiği anlaşıldı. Diyalog akabinde teknik komite Geçiş Dönemi Adaleti Kanunu tasarısını hazırladı ve Ocak 2013'te UKM'ye sundu. Ancak bu kanunun kabul edilmesi neredeyse bir yıl aldı zira o sırada iki tane siyasi suikast yaşandı. Geçiş Dönemi Adaleti Kanunu Aralık 2013'te kabul edildi.

- **Geçiş Dönemi Adaleti Kanunu ve Hakikat ve Haysiyet Komisyonu**

Kanun önemli ölçüde Hakikat ve Haysiyet Komisyonu isimli bir hakikat komisyonu kurulmasına odaklanıyordu ve bu komisyon,1 Temmuz 1955'ten kanunun kabul tarihine kadar devlet veya devletin adına hareket eden veya devlet koruması altındaki grup ve bireyler tarafından işlenen ağır ve sistematik insan hakları ihlallerini soruşturmakla yükümlüydü. Kanun ayrıca Tunus'un taraf olduğu uluslararası anlaşmalarda belirtilen insan haklarının ağır ihlallerine ilişkin davaları görmekle yükümlü, 13 adet özelleştirilmiş mahkeme dairesi kurdu. Hakikat komisyonu, işkence, zorla kaybetme ve cinsel şiddet gibi ağır insan hakkı ihlallerine ilişkin dosyaları yargılama için bu özel dairelere de gönderebiliyordu. Kanun ayrıca İstibdat Mağdurlarının Haysiyeti ve Rehabilitasyonu Fonu başlıklı bir onarım fonu kurdu, bu onarım fonu da hakikat komisyonunun onarıma ilişkin kararlarını uygulamakla yükümlüydü.

Kanuna göre hakikat komisyonunun görev süresi dört yıldı ve yalnızca bir yıl süreyle uzatılabiliyordu. Komisyon 2014 yılında faaliyete başladı ve meclis görev süresini uzatmayı reddettiğinden, fiiliyatta çalışmalarına bir süre daha devam etse de resmi olarak 2018 yılında görevi sona erdi. Dört yıllık sürede, 20 milyon Dolar bütçe, 15 komisyon üyesi, ve başkent Tunus ofisiyle yerel ofislerde toplam 614 çalışan ile 61.000 başvuru inceledi. Bu başvuruların çoğu mağdurlar tarafından yapılsa da faillerin başvuruları da vardı. 61.000 başvurunun 14.000'i kadınlar tarafından yapıldı. Başvurulara ilişkin kamuya açık 12 tane duruşma yapıldı, ancak bu duruşmaların hepsi başkentte gerçekleşti (ICTJ o dönem buna dair eleştirilerini dile getirdi). 204 adet başvuru özel dairelere gönderildi, nicel olarak az olsa da nitel olarak en ağır ihlallerden sorumlu kişileri ilgilendiren dosyalardı ve topluma fail ne kadar üst düzey yetkili olursa olsun bu ihlallerin cezasız kalmayacağına dair önemli bir mesaj gönderdi.

Komisyon, hayatta kalanların ve mağdurların ailelerinin oluşturduğu örgütlerle yakın çalıştı ve niçin başvuru yapmaları gerektiğine dair bilgilendirdi. Aralık 2014'te başvuru toplamaya başladı, Mart 2015'te yaptığı ve ilk sonuçları paylaştığı basın açıklamasıyla 3.000 başvuru aldığını ancak bunların sadece %5'inin kadınlar tarafından yapıldığını ifade etti. Bunun bir sebebi, solcu kadınların komisyonu bir İslamcı ürünü olarak görerek başvuru yapmayı istememeleriydi. Bunun üzerine bir bilgilendirme kampanyası başlatıldı ve başvuruların sona erdiği Haziran 2016'da kadınların yaptığı başvuruların oranı %23'e çıktı.

Komisyon nihai raporunu Mart 2019'da paylaştı ancak bu raporun resmi gazetede yayınlanması uzun tartışmalar neticesinde Haziran 2020'yi buldu. 2011'deki iki komitenin raporlarına kıyasla son derece tartışmalı ve görmezden gelinen bir rapor oldu, sivil toplum bu raporu çokça tartışsa da resmi medyada hiç yer bulmadı. Hakikat komisyonunun kamu nezdindeki izlenimi de kamuya açık duruşmalar sırasında çok daha olumluyken raporun yayınlandığı zaman komisyon içi tartışmalar daha ön plandaydı ve genelin komisyona dair olumsuz bir algısı vardı. Buna sebep olan hem dış hem

iç çeşitli faktörler vardı.

- **Hakikat komisyonunu etkileyen dış faktörler**

Dış faktörlere baktığımızda, hakikat komisyonu Haziran 2014'te kurulduktan kısa süre sonra, Ekim-Kasım 2014'te genel seçim ve başkanlık seçimi gerçekleşti ve geçiş dönemi adaleti sürecine sıcak bakmayan Beji Caid Essebsi başkan seçildi. Essebsi seçim kampanyası sırasında da geçiş dönemi adaleti sürecine ilişkin olarak "bu ülkenin garezlere ihtiyacı yok" demişti. Bu şaşırtıcı değil çünkü Essebsi, Bourguiba rejimi altında işkenceden sorumlu faillerden biriydi. Tunus'ta ağır insan hakkı ihlalleri faillerinin siyasi yasağa tabi olması gibi bir düzenleme olmadığından, önceki rejimden pek çok siyasetçi başka partilerden aday oldu. Yani Kasım 2014'le birlikte gelen siyasi iklim geçiş dönemi adaletine düşmancıldı.

Öyle ki, Essebsi 2015 yılında Ekonomik Uzlaşma Kanunu yasa tasarısını sundu. Bu tasarı uyarınca zimmetine geçirdiği/çaldığı paraları iade eden memurlar ve iş insanlarına af sağlanacaktı. Yasa tasarısı başta gençler olmak üzere toplumun tamamından ciddi tepki gördü. Geçiş dönemi adaleti sürecine olumlu bakmayan kişiler dahi bu af düzenlemesinin uzlaşmayı sağlamak bir yana imkansızlaştırdığı görüşündeydi. Halk iki yıldan uzun süre bu tasarıya direndi, ve direnişin liderinin gençler olduğunu görmek mutluluk vericiydi. Sivil toplumun çabalarına rağmen tepkiler yeterince gündem olmazken, sivil toplumla veya siyasi partilerle ilişkili olmayan gençlerin başlattığı "Manich Msamah" (affetmeyeceğim) hareketi direnişi geniş kitlelere yaydı.

Maalesef Eylül 2017'de tasarı kanunlaştı. Kabul edilmeden önce kişisel kazancı için zimmetine para geçiren memurların aftan faydalanamayacağına dair bir değişiklik yapılsa da memurların kendi kazancı için hareket edip etmediğini tespit etmek çok güç olduğundan bu değişiklik bir anlam ifade etmedi. Kanunun uygulaması şeffaflıktan tamamen uzaktı; usule, başvuru sürecine dair bilgi almak imkansızdı. Af başvurularını idari bir komite olarak hareket eden, Yargıtay üyesi hakimler inceliyordu. Sabah gazete okurken örneğin bir bakanın affedildiğini öğrenir olduk ama başkaca bilgiye sahip değiliz ve bu mekanizma bugüne dek işlemeye devam ediyor.

- **Hakikat komisyonunu etkileyen iç faktörler**

Hakikat komisyonunu etkileyen iç faktörlere baktığımızda ise, komisyonun başkanının tartışmalı bir figür olmasının komisyonun toplumsal algısını önemli ölçüde zedelediğini görüyoruz. Diktatörlük sırasındaki çalışmalarıyla tanınan saygın bir insan hakları savunucusu olduğu için başkan olarak seçilse de görevi sırasında son derece zıtlaşmacı bir insan olduğu ortaya çıktı. Bu durum ciddi iç çatışmalara yol açtı ve bunun neticesinde istifa eden komisyon üyeleri oldu.

15 komisyon üyesi UKM tarafından seçilirken seküler veya İslamcı olmalarına göre değil, siyasi görüşleriyle ilgili olmayan objektif kriterler uyarınca seçilmişlerdi. Nitekim Geçiş Dönemi Adaleti Kanunu da komisyonun siyasi partilerden bağımsız olmasını şart koşuyordu. Kuşkusuz insanların hangi komisyon üyesinin hangi siyasi görüşten olduğuna dair kanaatleri vardı ancak seçim kriterleri halkın komisyona güvenini artırmak üzere dikkatle hazırlanmıştı. Buna karşın komisyon içinde ciddi siyasi kırılmalar da yaşandı, öyle ki, 2017 yazında hakikat komisyonu bir tarafta (başkan dahil) beş üye, diğer tarafta dört üye olmak üzere ikiye bölünmüştü (bu noktada başta seçilen 15 komisyon üyesinin ikisi komisyondan ihraç edilmiş, üçü istifa etmiş, biri de ölmüştü). Yaz boyu komisyon içerisindeki iki grup birbirleri aleyhine basın açıklamaları yayınladı. Elbette bunlar komisyonun toplum nezdinde güvenilirliğini zedeledi.

- **Sonuç yerine**

Sivil toplum, hakikat komisyonunu güçlü biçimde savundu; örneğin komisyonun görev süresini

uzatmak için milletvekilleriyle uzun uzadıya lobi çalışmaları yürüttü. Ancak bu güçlü desteğin yanında bir de hüsran var, çoğunlukla hakikat komisyonunun iletişiminin zayıf olması ve başvuru dosyalarıyla ilgili bilgi sağlamaması nedeniyle. Pek çok beyan toplandı, kamuya açık duruşmalar yapıldı ancak bugün bu soruşturmalara ve sonuçlarına dair bilgi almak mümkün değil. Mağdur grupları hala bunun için komisyona baskı yapıyor.

Komisyonun toplum nezdindeki olumsuz yargısı, komisyonun onarım kararlarını uygulamakla yükümlü olan ancak komisyon gibi iletişimi zayıf olan Onarım Fonu'na da yansıdı. Onarımın bir insan hakkı olduğuna dair onca çalışmamıza karşın Onarım Fonu'na bireysel başvuru yapan kişiler hakkında para peşinde koşan İslamcılar olduklarına dair bir algı ve ötekileştirme var. Bunda, Ennahda'nın geçtiğimiz Temmuz ayında, Covid-19 ile ağırlaşmış ekonomik krize karşın "ne olursa olsun tazminatımızı alacağız" gibi bir açıklama yapmasının da etkisi oldu. Oysa bu fon kapsamında onarım tedbirleri sadece tazminat değil, bazen yalnızca bireysel bir resmi özür veya sağlık hizmetlerine ücretsiz erişim olabiliyor. Fakat onarım tedbirlerinin nasıl belirlendiği ve hesaplandığı şeffaf olarak paylaşılmadığından güvensizlik var. Zaten Onarım Fonu başkanlık makamı tarafından doğrudan idare edilen bir kurum olduğundan, geçtiğimiz yaz başkan Kais Saeid anayasayı askıya aldığından beri bir Onarım Fonu'ndan da söz edemiyoruz.

Komisyonun ilettiği dosyaları kovuşturmakla yükümlü özel daireler çok yavaş çalışıyor, üç yıldır çalışıyor olmalarına karşın henüz hiç karar çıkmadı. Yeniden bir af sürecinden söz ediliyor, iş insanlarına sunulacak olan bu af ile zimmete geçirilen paraların ülkenin kalkınmasına katkı sunması için olduğu söylense de bu düzenlemenin Ekonomik Uzlaşma Kanunu'nun ilk taslağından farkı yok. Resmi herhangi bir özür dilenmedi, başkan özürden özellikle kaçındı. Polis reformu da gerçekleşmedi.

Sonuç olarak şunu görüyoruz: Sivil toplum bir geçiş dönemi adaleti süreci için çok önemli ancak tek başına yeterli değil. Geçmişle yüzleşmeye dair bir siyasi iradenin de bulunması gerekiyor. Buna ek olarak geçiş dönemi adaleti sürecini güvence altına alacak düzenlemelerin yapılması da şart. Tunus'ta maalesef bu eksikti: Anayasada belirtilmesine rağmen bir Anayasa Mahkemesi kurulmadı, Geçiş Dönemi Adaleti Kanunu'nun üstün olacağına dair herhangi bir düzenleme de yapılmadı. Bu nedenle geçiş dönemi adaleti sürecini baltalayacak Ekonomik Uzlaşma Kanunu yasalaşabildi ve uygulandı.

Daha fazla bilgi için kaynaklar (İngilizce/Arapça):

- Geçiş dönemi adaleti üzerine ulusal diyalog: https://www.youtube.com/watch?v=vTq6dVpdVh8
- Tunus'ta geçiş dönemi adaleti: https://www.youtube.com/watch?v=5B64IPgrFgA
- Hakikat komisyonunun ilk yılı: https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Briefing-Tunisia-TJLaw-2015.pdf
- Hakikat komisyonuna kadınların katılımı: https://www.ictj.org/news/women-struggle-justice-tunisia
- Hakikat komisyonu duruşmaları ve kadınların katılımı: https://www.ictj.org/news/tunisia-justice-dignity-truth
- Diktatörlük sırasında kadınların maruz kaldığı dolaylı ihlaller: https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ_Report_Indirect_Victims_Tunisia.pdf
- Geçiş dönemi adaleti, yolsuzluk ve gençlik hareketi: https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ_Briefing_Tunisia_Youth_Corruption_Web.pdf

**Bu yazı, Salwa El Gantri'nin 26 Ekim 2021 tarihinde FES Türkiye desteğiyle DEMOS Araştırma Derneği tarafından düzenlenen "Geçiş Dönemi Adaleti Seminerleri I: Tunus" etkinliğinde yaptığı konuşma sırasında DEMOS ekibi tarafından alınan notlara dayanarak derlenmiştir.*

***Salwa El Gantri Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi (International Center for Transitional Justice-ICTJ) Tunus ofisini yönetmektedir. Toplumsal cinsiyet ve geçiş dönemi adaleti uzmanı olarak demokrasi, insan hakları ve geçiş dönemi adaleti alanlarında 17 yıllık tecrübesi bulunmaktadır. ICTJ'in yanı sıra Mısır ve Tunus'ta İnsan Hakları Arap Enstitüsü (Arab Institute for Human Rights-AIHR) ve Kişisel Haklar için Mısır İnisiyatifi (Egyptian Initiative for Personal Rights-EIPR) dahil olmak üzere çeşitli örgütlerde çalışmıştır. Raoul Wallenberg İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk Enstitüsü ile akredite uzman eğitmendir.*

Görsel: AFP

Bu blog yazısı Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) Derneği Türkiye Temsilciliği'nin katkıları ile hazırlanmıştır. Bu yazıda yer alan görüşler FES Derneği Türkiye Temsilciliği'nin görüşlerini temsil etmez.